
ks. Tomasz Garwoliński

STAN BADAŃ NAD ODRĘCZNYMI ZAPISKAMI
MIKOŁAJA KOPERNIKA W STARYCH DRUKACH
BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO
METROPOLII WARMIŃSKIEJ „HOSIANUM” W OLSZTYNIE¹

Słowa kluczowe:

Mikołaj Kopernik, zapiski marginalne Mikołaja Kopernika, księgozbiór biskupów warmińskich, Biblioteka WSDMW „Hosianum”

Schlüsselwörter:

Nikolaus Kopernikus, Randnotizen von Nikolaus Kopernikus, Büchersammlung der ermländischen Bischöfe Bibliothek des Höheren Priesterseminars in der Kirchenprovinz Ermland (WSDMW) „Hosianum”

Keywords:

Nicolaus Copernicus, Nicolaus Copernicus marginal notes, books bishops of Warmia, Library WSDMW „Hosianum” of the Seminary Metropolis Warmia „Hosianum” in Olsztyn

10 grudnia 2013 r. podczas sesji na temat warmińskich księgozbiorów czasów Mikołaja Kopernika w Ośrodku Badań Naukowych został zaprezentowany referat dotyczący ksiąg z czasów znanego astronoma w zbiorach Biblioteki „Hosianum”². Wcześniej już dr hab. Teresa Borawska (UMK, Toruń) wykazała, że część z zapisków w tych księgach jest sporządzona własnoręcznie przez Kopernika³. Sprawa ta jednak nigdy nie została dostatecznie zbadana i upubliczniona.

W pracę nad identyfikacją i opracowaniem rękopiśmiennych zapisków Kopernika zaangażowany został cały sztab ludzi: dr hab. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew, prof. UWM, dr hab. Teresa Borawska, prof. UMK, ks. bp prof. dr hab. Julian Wojtkowski (odczytanie i tłumaczenie notatek), ks. prof. dr hab. Andrzej Ko-

¹ Przedstawia stan badań na koniec maja 2014 r.

² Prof. dr hab. Z. Jaroszewicz-Pieresławcew (UWM Olsztyn), ks. mgr T. Garwoliński (Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” Olsztyn): *Księgi z czasów Mikołaja Kopernika w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*.

³ M.in. *Nicolaus Copernicus und die Welt seiner Bücher*, w: *Grenzüberschreitende Biographien zwischen Ost- und Mitteleuropa*, pod red. T. Wegera, Frankfurt am Main 2009, ss. 179–207.

piczko (dyrektor Archiwum Archidiecezji Warmińskiej), zespół Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Wojewódzkiej Policji w Olsztynie⁴. Całość działań koordynuje piszący te słowa.

Można mieć uzasadnioną nadzieję, że praca wymienionych tu specjalistów i pewnie jeszcze kilku innych sprawi, że zdobędziemy pewność, co do zapisków astronoma i ich treści.

Zamiłowania bibliofilskie Kopernika

Przemiany w dziedzinie kultury, nauki i sztuki stały się możliwe dzięki wynalezieniu papieru i druku. Bibliofilstwo, a więc umiłowanie ksiąg i zakładanie prywatnych bibliotek, jest cechą charakterystyczną renesansu⁵. Kopernik był bibliofilem, posiadającym bogaty księgozbiór prywatny. Będąc człowiekiem swojej epoki, interesował się różnymi dziedzinami wiedzy. Tworząc warsztat naukowy, nabywał i czytał dzieła astronomiczne, matematyczne, prawnicze, medyczne, historyczne, filozoficzne, teologiczne, ekonomiczne i literaturę piękną. Czytał też książki z dziedziny fizyki, optyki, sztuki czy filologii łacińskiej i greckiej. Dostarczają na to dowodów m.in. liczne uratowane (a jak się okazuje wciąż odkrywane) notatki w książkach, które były jego własnością lub z których tylko korzystał⁶.

Pierwsze książki zakupił podczas studiów w Krakowie, a następne – w Bolonii i Padwie. Wielość notatek i komentarzy pisanych na marginesach ksiąg zachowanych w Uppsali świadczy o tym, że Mikołaj Kopernik był gorliwym czytelnikiem dzieł ze swojego zbioru⁷. O księgozbiorze Kopernika znajdującym się w Uppsali i jego zapiskach pisał prof. Ludwik Birkenmajer (*Mikołaj Kopernik. Część pierwsza: Studya nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, Kraków 1900). Istnieje również praca pt. *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji*

⁴ Policja już wcześniej zaangażowała się w badania związane z Kopernikiem. Rekonstrukcja wyglądu jego twarzy została dokonana w Centralnym Laboratorium Kryminalistycznym Komendy Głównej Policji w Warszawie. Zadania tego podjął się wówczas inspektor mgr Dariusz Zajdel – zob.: J. Gąsowski, *Badania w archikatedrze fromborskiej w celu odnalezienia i identyfikacji grobu Mikołaja Kopernika*, w: *Warmińska Kapituła Katedralna. Dzieje i wybitni przedstawiciele*, pod red. A. Kopiczki, J. Jezierskiego i Z. Żywicy, Olsztyn 2010, s. 23; O. Gingerich, *Tajemnica grobu Kopernika*, w: ibidem, s. 29; D. Zajdel, *Rekonstrukcja wyglądu osobnika z grobu nr 13*, w: *Grób Mikołaja Kopernika. Odkrycie i identyfikacja*, pod red. J. Gąsowskiego, Pułtusk 2010, ss. 77–92.

⁵ L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Toruń 1971, s. 5.

⁶ L. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik. Część pierwsza: Studya nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, Kraków 1900, ss. 320–342; M. Bochenek, *Dzieje traktatów monetarnych Mikołaja Kopernika*, w: *Warmińska Kapituła Katedralna*, s. 64.

⁷ W. Duczko, *Genom Mikołaja Kopernika i księgozbiór astronoma w Uppsali*, w: *Warmińska Kapituła Katedralna*, s. 34; G. Henriksson, *Nicolaus Copernicus' DNA fund in Uppsala*, w: *Grób Mikołaja Kopernika*, s. 205.

cyi dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności przez Eugeniusza Barwińskiego, Ludwika Birkenmajera i Jana Łosia, Kraków 1914. Analizowano w niej zapiski Kopernika z ponad osiemdziesięciu druków i kilku rękopisów w czterdziestu pięciu woluminach. Wcześniej o księgozbiórze warmińskim znajdującym się w Uppsali pisał m.in. kanonik fromborski ks. dr Franciszek Hipler (1836–1898), znakomity znawca życia i dokonań Kopernika⁸.

Kopernik zapisał swój księgozbiór bibliotece kapituły warmińskiej, jedynie dzieła medyczne bibliotece na zamku lidzbarskim oraz kanonikowi Fabianowi Emerichowi⁹. Ten zaś przekazał fragmenty tego księgozbioru bibliotece Kolegium Jezuickiego w Braniewie¹⁰.

Obcowanie z książkami należało do najmilszych zajęć astronoma. Nie rozstawał się z nimi¹¹. Niewątpliwie czas studiów był najlepszym okresem dla jego bibliofilskiej pasji. Kompletował książki bardzo starannie, o czym świadczyć może fakt, że większość literatury medycznej ze środowiska padewskiego znalazła się w jego bibliotece. Od czasów osiedlenia się na Warmii warunki pracy naukowej stały się trudniejsze. Został odgradzony od szerszej wymiany myśli, miał znacznie mniejsze możliwości włączenia się w ruch naukowy, a oddalenie od centrów wydawniczych prowadziło siłą rzeczy do znacznego osłabienia znajomości nowszej literatury¹².

Duże wsparcie, zwłaszcza w pierwszym dziesięcioleciu pobytu na Warmii, stanowiła dla Kopernika biblioteka w Lidzbarku. Tworzona była z księgozbiorów biskupich. Eugen Brachvogel wykazał, że w XVIII w. uległa ona zdekompletowaniu¹³. W 1704 r., w czasie trzeciej wojny północnej, Szwedzi zajęli Lidzbark. Przybył tu osobiście Karol XII. Nie ma całkowitej pewności czy skonfiskowano wtedy książki jako zdobycz wojenną, ale na pewno wiele rękopisów zostało zabranych i dostało się do biblioteki w Turku (Åbo) w Finlandii. Tam niektóre spłonęły, a tylko resztki dotrwały do naszych czasów. Ks. Jerzy Wojciech Heide w *Archiwum dawnym i nowym lidzbarskiego kościoła archiprezbiterialnego* (Braniewo 1889) napisał: „– król Szwecji Karol XII, młody i zarozumiały, lat około osiemnastu, wkroczył z częścią swego wojska na Warmię i przybył do Braniewa dnia 24,

⁸ L. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, s. XIII; M. Borzyszkowski, *Hipler Franciszek*, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, s. 92.

⁹ M. Biskup, J. Dobrzycki, *Mikołaj Kopernik – uczonej i obywatel*, Warszawa, 1972, ss. 112–113.

¹⁰ P. Czartoryski, *The library of Copernicus*, w: *Science and History. Studies in honor of Edward Rosen*, Wrocław 1978, ss. 355–396.

¹¹ H. Barycz, *Mikołaj Kopernik – wielki uczonej Odrodzenia*, Warszawa 1953, s. 29.

¹² Ibidem, ss. 28–29; K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, ss. 81–83.

¹³ E. Brachvogel, *Die Bibliothek der Burg Heilsberg*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, Bd. 23, 1929, ss. 274–358.

miesiąca grudnia, w wigilię Narodzenia Chrystusa. Przebywszy tam kilka dni w Alumnacie, czyli Seminarium Papieskim, wyjechał do Lidzbarka i przebywał na zamku biskupim (w nieobecności księdza biskupa Załuskiego) przez całą zimę i wiosnę, aż do dnia 25 miesiąca czerwca, roku następnego 1704, a dawne rękopisy Archiwum biskupiego wraz z biblioteką przewiózł do Szwecji¹⁴. Wszystko wskazuje na to, że wywiezione zostały wtedy nie tylko rękopisy, ale również książki¹⁵.

Zachowany spis biblioteki lidzbarskiej z 1633 r. zawiera 784 pozycje. W czasach Łukasza Watzenrode było ich na pewno znacznie mniej, ponieważ właściwym organizatorem biblioteki był dopiero biskup Jan Dantyszek (1537–1548). Pozostawił on następcom swój bogaty księgozbiór. Ale i to, co zastał, było warte uwagi.

Spośród książek ocalała jedna, która stanowiła własność Łukasza Watzenrode. Prof. Karol Górski mylnie napisał, że biskup kazał wymalować na oprawie swój ekslibris¹⁶. Nie jest on namalowany na oprawie, lecz na pierwszej karcie druku. Wolumin ten to dwa dzieła prawnicze.

Książki dla biskupa kupował m.in. jego kapelan Tomasz Werner¹⁷. Również Kopernik pomagał przy zakupie ksiąg do biblioteki biskupiej, znał i wykorzystywał jej zawartość i uzupełniał ten księgozbiór dziełami medycznymi¹⁸.

Od czasu osiedlenia się we Fromborku Kopernik pilnie wertował zasoby biblioteki kapitulnej. Zresztą przez jakiś czas skrupulatnie i z przejęciem pełnił obowiązki bibliotekarza księgozbioru kapitulnego¹⁹.

Doktor prawa, kartograf i historyk Bernard Wapowski, z którym Kopernik poznał się w czasie studiów i korespondował, przysyłał mu nowości wydawnicze²⁰.

Poważny zastrzyk w postaci tekstów oryginalnych pisarzy greckich oraz najnowszych wydawnictw z zakresu matematyki dał Kopernikowi pod koniec życia Georg Joachim Rhetyk – młody austriacki matematyk – który w 1539 r. złożył wizytę we Fromborku. Przywiózł ze sobą, jako prezent, kilka tomów wy-

¹⁴ J. W. Heide, *Archiwum dawne i nowe lidzbarskiego kościoła archiepiskopalnego*, Olsztyn 2006, ss. 50–51.

¹⁵ O. Walde, *Storhetstidens litterära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie*, t. 1–2, Uppsala–Stockholm 1916–1920 (indeksy); T. Borawska, *Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika*, Toruń 1996, s. 9.

¹⁶ K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, s. 121.

¹⁷ Zob. jego list z 2 VI 1498 r. z Lipska, *Akta stanów Prus Królewskich*, t. III, cz. 2, wyd. K. Górski, M. Biskup, Toruń 1963 (Fontes 54), ss. 21–22, 357; J. Tondel, *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Toruń–Pelplin 2007, s. 36; Tomasz Werner urodził się ok. 1430 r. i był synem burmistrza braniewskiego. Studiował w Lipsku, a potem był wykładowcą, dziekanem i rektorem uniwersytetu. Franciszkanom braniewskim zapisał większość zgromadzonego księgozbioru, liczącego ok. 170 woluminów. Nie zapomniał też o bibliotece we Fromborku. Zmarł 23 XII 1498 r. w Lipsku i tam został pochowany – zob. T. Borawska, *Werner Tomasz, w: Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, ss. 270–271.

¹⁸ L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, s. 28.

¹⁹ H. Barycz, *Mikołaj Kopernik – wielki uczony Odrodzenia*, s. 61.

²⁰ Ibidem, s. 74; L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, s. 11; K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, s. 71, 122.

danych przez Johannes Petreiusa z Norymbergi (m.in. *Almagest* Ptolemeusza). On też namówił Kopernika do wydrukowania *De revolutionibus*²¹.

Warto wspomnieć, że pełny tekst *Almagestu* Ptolemeusza ukazał się po raz pierwszy drukiem w 1515 r.²² Wcześniej znany był *Skrót Almagestu* dokonany przez Regiomontana.

Notatki w księgach

Jak to już zostało wspomniane, Kopernik robił w książkach notatki. Zapiski, nad którymi prowadzone są badania, znajdują się w dziesięciu woluminach pochodzących z XV i pierwszej połowy XVI w. Są to księgi prawnicze, filozoficzne i teologiczne. Jest to o tyle cenne odkrycie, że w Olsztynie posiadamy rękopisy autorstwa Mikołaja Kopernika (w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej), ale notatki w książkach znamy jedynie z inkunabułu medycznego, który znajduje się w zbiorach olsztyńskiego zamku. Do końca drugiej wojny światowej był on włączony do księgozbioru Liceum Hosianum w Braniewie. Potem trafił w prywatne ręce, a został odkryty w 1969 r. i stał się własnością Muzeum Warmii i Mazur. Foliant składa się z dwóch traktatów medycznych: *Brewiarz praktyki medycznej* Arnolda de Villanova (Pawia, około 1485) i *Kanony o stanach gorączkowych* Michała Savonaroli (Bologna 1487). Pierwszy z nich zawiera 43 zapiski marginalne. Część z nich jest uczyniona ręką Kopernika. Prawie wszystkie mają związek ze znajdującym się obok tekstem. Często są powtórzeniem jego kilku słów. Jest też kilka podkreśleń w tekście. Poza tym znaleźć można poprawki w poszczególnych słowach. Drugi inkunabuł zawiera kilka podkreśleń w tekście. Czasem obok narysowana dłoń wskazuje palcem na podkreślone zdanie. Poza tym w inkunabule znajduje się 55 zapisków marginalnych. Zostały wykonane inną ręką niż w pierwszym druku²³.

Zanim przejdziemy do zapisków z dziedziny prawa kanonicznego, przedstawmy kilka uwag dotyczących zapisków z innych dziedzin. Kopernik nie był z wykształcenia ani filozofem, ani teologiem. Jednak miał świadomość, że jego astronomiczne odkrycie ma rewolucyjny wpływ na pojmowanie świata i człowieka, co jak najbardziej łączy się z filozofią i teologią. Jeszcze podczas studiów krakowskich dobrze zapoznał się z filozoficznymi pismami Arystotelesa i Plato-

²¹ H. Barycz, *Mikołaj Kopernik – wielki uczony Odrodzenia*, ss. 71–72; J. Adamczewski, *Mikołaj Kopernik i jego epoka*, Warszawa 1972, ss. 136–139; O. Gingerich, J. MacLachlan, *Mikołaj Kopernik. Gdy Ziemia stała się planetą*, Pułtusk 2005, s. 106.

²² O. Gingerich, J. MacLachlan, *Mikołaj Kopernik. Gdy Ziemia stała się planetą*, s. 82.

²³ S. Flis, *Kopernikowski inkunabuł medyczny w Olsztynie*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1970, nr 4, ss. 589–605.

na, a potem – podczas studiów bolońskich – z dziełami innych filozofów greckich²⁴. Ludwik Birkenmajer wśród autorów z dziedziny filozofii i teologii czytanych przez Kopernika wymienia m.in. Alberta Wielkiego²⁵.

W naszych czasach pisanie w książkach uchodzi raczej za barbarzyństwo. W przeszłości tak nie było. Podkreślenia, pojedyncze słowa lub krótkie zdania, jakie zapisano piórem na kartach inkunabułu, są śladem lektury. Najczęstszą formą komentarza czytelniczego, bo najmniej angażującą autora, są podkreślenia. Bywa, że towarzyszy im na marginesie schematyczny rysunek palca wskazującego. Poszczególni właściciele zaznaczali swój tytuł własności. Znajdujemy również nieraz obszerne notatki dotyczące okoliczności nabycia książki, zapisu testamentowego, darowizny, komentarze do tekstu oraz rozmaite notatki niezwiązane z samą książką, np. modlitwy, sentencje, kronikarskie noty o wydarzeniach, rozliczenia finansowe, recepty lekarskie i wiele innych. Czasami są również glosy typu dyspozycyjnego, to znaczy wyjęte z tekstu wyrazy bądź krótkie zdania mające ułatwić lekturę i zapamiętanie najistotniejszych informacji²⁶. Wszystko to stanowi znakomity materiał do różnego rodzaju badań.

Inkunabuł prawniczy z 1472 roku

Mikołaj korzystał z ksiąg wuja Łukasza Watzenrode, który był człowiekiem wykształconym i studiował wcześniej w Krakowie, Kolonii i na uniwersytetach włoskich, gdzie w Bolonii w 1473 r. zdobył tytuł doktora praw²⁷.

Jak wskazuje opracowany przez E. Brachvogla lidzbarski katalog biblioteki biskupiej, Łukasz Watzenrode miał księgi prawnicze własne, i to znaczone kolorowym herbem. Nasz wolumin był jeszcze w księgozbiornie biskupim w 1711 r., nie został więc wywieziony w 1626 czy w 1704 r. i przechowywany w bibliotekach Szwecji²⁸. Składa się z dwóch współoprawnych druków prawniczych:

²⁴ L. Kuc, *Stanowisko teologiczne Mikołaja Kopernika na podstawie listu dedykacyjnego do papieża Pawła III*, w: *Mikołaj Kopernik. Studia i materiały sesji kopernikowskiej w KUL 18–19 lutego 1972 roku*, pod red. M. Kurdziałka, J. Rebet, S. Swieżawskiego, Lublin 1973, ss. 143–148; L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, s. 10; M. Biskup, J. Dobrzycki, *Mikołaj Kopernik – uczony i obywatel*, s. 39, 42; J. Adamczewski, *Mikołaj Kopernik i jego epoka*, s. 68; J. Centkowski, *Fromborski samotnik*, Warszawa 1973, s. 52, 70–71; K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność* ss. 66–67, 72; J. Sikorski, *Prywatne życie Mikołaja Kopernika*, Warszawa 1995, s. 34; O. Gingerich, J. MacLachlan, *Mikołaj Kopernik. Gdy Ziemia stała się planetą*, ss. 30–33.

²⁵ L. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, s. 320–342.

²⁶ J. Tondel, *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, s. 180; M. Spandowski, *Inkunabuły z dawnych księgozbiorów Fromborka*, w: *Warmińska kapituła katedralna*, s. 372.

²⁷ M. Biskup, J. Dobrzycki, *Mikołaj Kopernik – uczony i obywatel*, s. 27; K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, s. 88.

²⁸ L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, s. 27; M. Spandowski, *Inkunabuły z dawnych księgozbiorów Fromborka*, ss. 380–384.

Inc. 190, 1 adl.: Fredericus Petrucius, *Disputatones, quaestiones et consilia*, Roma, Adamus Rot, 25 VI 1472, 2⁰;

Inc. 190, 2 adl.: Antonius de Butrio, *Consilia*, Roma, Adamus Rot, 13 VIII 1472, 2⁰.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że jest to najstarszy inkunabuł w zbiorach Biblioteki „Hosianum”²⁹. Inc. 190,1 adl. jest jedynym egzemplarzem w Polsce. Późniejsze wydania tego dzieła znajdują się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (1479) oraz w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy (1498)³⁰, a Inc. 190,2 adl. przechowywany jest również w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Tam też znajduje się wydanie z 1493 r.³¹

W czasach Kopernika nie było kodeksu prawa kanonicznego. Studiowanie polegało na nauczaniu dekretów papieskich i komentarzy do nich. Głównym podręcznikiem było dzieło *Decretales* (Dekrety) – zbiór tekstów zawierający postanowienia papieży w kwestiach władzy i postępowania. Składało się z pięciu części: 1) władza sędziowska; 2) procedury i zasady sądownicze; 3) prawa i obowiązki duchownych dotyczące własności i udzielania sakramentów; 4) zasady i regulacje dotyczące małżeństw; 5) sankcje za różne wykroczenia. Kopernik studiował prawo cywilne i kanoniczne, lecz skoncentrował się na tym drugim³².

Omawiane druki są właśnie komentarzami do dekretów papieskich. Kim byli autorzy tych komentarzy? Federigo Petrucci (Fredericus Petrucius, Federicus de Senis) był profesorem prawa kanonicznego w Sienie w latach 1322–1330, następnie w Perugii w latach 1333–1334. Opublikował dwie prace: *De permutatione beneficiorum* (pierwsze wydanie drukowane – Pavia 1478) i *Disputatones, quaestiones et consilia* (pierwsze wydanie drukowane – Roma 1472)³³. Antonius de Butrio także był kanonistą, ale nie ma o nim więcej informacji.

Księga należała do biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrode, o czym świadczy malowany herb – protoekslibris. Na jej kartach znajdują się także wpisy: *Curia Episcopalis Varmiensis, a. NO 6* (XIX wiek) i *Warmińskie Archiwum Biskupie, I C 15* (XIX w.).

Leonard Jarzębowski (1913–2007) – nieżyjący już starszy kustosz dyplomowany w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu – twierdził, że wolumin ten mógł być własnością Kopernika³⁴.

Na pierwszej karcie znajduje się zapiska empcyjna, mówiąca o zakupie książki: „empta pro II ducatis et IIII libris”. Podana jest tylko cena, natomiast nie

²⁹ J. Obląk, Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, J. Wojtkowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Olsztyn 2007, s. 51, 103–104.

³⁰ IBP 4290.

³¹ IBP 1349.

³² O. Gingerich, J. MacLachlan, *Mikołaj Kopernik. Gdy Ziemia stała się planetą*, s. 42.

³³ K. Hilgenreiner, *Petrucci*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg im Breisgau 1936, s. 130.

³⁴ L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, s. 73.

ma mowy, gdzie dzieło zostało kupione. Być może księgę nabył sam Kopernik, ale zapewne za pieniądze wuja. Jednak bardziej prawdopodobne wydaje się, że druki kupił Łukasz Watzenrode. Zostały one wydane w 1472 r. w Rzymie, a on w 1473 r. zdobył doktorat prawa w Bolonii. Bywał też potem w Italii kilkakrotnie.

Ustalenie wartości naszej księgi w chwili zakupu nie jest proste. O ile łatwo nam odczytać „dwa dukaty”, to dalej jest już trudniej. Zastosowany skrót to klasyczne określenie dla funta lub feniga, ale używano go także dla grosza, denara lub lira. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew podaje, że jeden dukat w tym czasie zawierał 3,5 g złota. Za dwa dukaty można było kupić niemal pół wsi³⁵.

Druki zostały odbite starannie wykonaną czcionką, opierającą się na wzorach rękopiśmiennych. Jest to gotycka antykwa, która w tym czasie przeważała w drukach włoskich. Tekst ułożony jest w dwóch kolumnach, co było typowe dla Biblii, ksiąg liturgicznych i prawniczych. Oba dzieła zostały napisane w języku łacińskim, co jest zrozumiałe, ponieważ łacina przeważała w piśmiennictwie XV w.

We wczesnych inkunabułach, mimo ograniczenia nakładów finansowych na produkcję, na skutek trudności, jakie nastęrczało jednoczesne tłoczenie tekstu na kilku prasach, spotykamy czyste, niezadrukowane karty³⁶. Inkunabuł Inc. 190 też ma ich kilka. Tekst ułożony jest na kartach odznaczających się rozrzutnie szerokimi marginesami.

Oba druki nie mają karty tytułowej. Poprzedza je czysta karta. Informacja o miejscu druku została umieszczona w kolofonie. Tu również znajduje się nazwisko autora, typografa i data ukończenia inkunabułu wraz z imieniem papieża Sykstusa IV (1414–1484), który wtedy kierował Kościołem (1471–1484).

Wolumin wydrukowany jest w formacie *in folio*. Pierwszy inkunabuł liczy 240 zadrukowanych kart, drugi – 69, do tego dodane są 4 karty puste, co daje w sumie 313 kart. Jest to więc dosyć opasły wolumin.

Druki nie są efektownie zdobione. Właściwie pozbawione są jakichkolwiek zdobień graficznych. Widać, że przez drukarza pozostawione zostało miejsce na ozdobne inicjały, ale one nigdy nie zostały wykonane, zapewne ze względów finansowych, ponieważ był to typowy podręcznik.

Jedynym zdobieniem woluminu jest malowany już po wydrukowaniu i oprawieniu herb – protoekslibris – należący do biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrode. Jest to jedyny zachowany egzemplarz w Polsce z tak artystycznie wykonanym znakiem własnościowym tego biskupa. Został on zapewne wykonany w latach 1489–1512, czyli w okresie rządów biskupa w diecezji warmińskiej, gdy rezydował on w Lidzbarku.

³⁵ <http://www.uwm.edu.pl/egazeta/te-ksiazki-czytal-mikolaj-kopernik> (dostęp: 16.05.2014).

³⁶ J. Tondel, *Inkunabuły w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, s. 100.

Oprawa druku pochodzi z końca XV lub początku XVI w. Jest to deska obciągnięta brązową cielejącą skórą. Na osłaniających deskę wyklejkach widać ślady szkodnika. Stan zachowania oprawy jest umiarkowanie dobry. Na skórze widoczne są przedarcia i zadrapania. Największe pęknięcia znajdują się na grzbiecie. Nie ma śladów metalowych okuć i guzów. Zachowały się za to proste kłamry, dzięki czemu stan bloku książki jest dobry. Zapinki są prostokątne, gładkie, bez śladów dekoracji.

Na obcięciach kart u dołu znajduje się zapisany czarnym atramentem skrót zawartości klocka. Na grzbiecie oprawy widnieje naklejka z opisem dzieła.

Elementem zdobniczym oprawy są tłoczenia na skórze okładzin. W XV i XVI w., w introligatorstwie dominowała technika tłoczeń ślepych. W omawianym woluminie mają one postać wycisku linearnego oraz tłoków z rysunkiem: rozet kwiatowych, lili, koron, wstęg, baranka paschalnego, tarczy z orłem pruskim. Charakterystyczna jest banderola z nazwiskiem introligatora. W centralnej części, zarówno górnej, jak i dolnej okładziny, znajdują się cztery tłoki z postacią Marii z Dzieciątkiem, ujęte w formę rombu.

Analiza oprawy i porównanie jej z kilkunastu egzemplarzami inkunabułów i druków z XVI w. z Biblioteki Diecezjalnej w Pelplinie, Gdańskiej Biblioteki PAN, Archiwum Państwowego w Toruniu i Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu pozwala wysnuć hipotezę, że druk został oprawiony na terenie Prus Królewskich, które w XV w. przeżywały rozwój w różnych dziedzinach kultury i oświaty. Najwięcej pracowni introligatorskich funkcjonowało w Gdańsku (kilka lub kilkanaście warsztatów), następnie w Toruniu. Tam właśnie w XV w. szczególnie aktywny był Mathias Hadeber. Jego warsztat był najprawdopodobniej jedną z najwcześniejszych toruńskich oficyn introligatorskich, a na pewno najstarszą, jaką można wymienić imiennie. Warsztat Hadebera posługiwał się banderolą z napisem: *Mathias Hadeber*. Poza tym obecne są charakterystyczne dla jego warsztatu tłoki, spośród których wyróżnia się najbardziej efektowny, przedstawiający ujętą w rombie postać Matki Bożej Apokaliptycznej w płomieniach. Interesująca jest też duża, ośmiopłatkowa rozeta oraz baranek wielkanocny.

Określany jako pierwszy warsztat funkcjonował w latach 1479–1490. Po tem pracownia należała do następnego pokolenia rodziny Hadeberów. Drugi warsztat nie różni się stylowo i technicznie od pierwszego³⁷.

Watzenrode bywał w Toruniu. Nie dziwi więc fakt, że inkunabuł prawniczy został oprawiony właśnie tam.

³⁷ Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793*, Toruń 1934, ss. 13–15; J. Tondel, *Inkunabuly w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, s. 166, 170–171.

Rękopiśmienne zapiski w Inc. 190

Profesor Henryk Barycz w opublikowanej w 1953 r. książce *Mikołaj Kopernik – wielki uczony Odrodzenia*, pisał: „Uderzający jest brak w bibliotece Kopernika jakiegokolwiek książki prawniczej, nie rozporządzamy ani jednym zapiskiem, który by odnosił się do tej dziedziny”³⁸. Profesor dowodził, że Kopernik tylko z konieczności interesował się prawem, do którego nie miał zamiłowania. Dziś, po 60 latach, możemy stwierdzić, że jednak dysponujemy zapiskami Kopernika dotyczącymi prawa kanonicznego. Są to zapiski w języku łacińskim.

Skąd w ogóle znamy pismo Mikołaja Kopernika? Badania nad pismem naszego astronoma zostały przeprowadzone przy okazji edycji *Dzieł wszystkich*, które wydano w 1972 r.³⁹

Dzięki jednoczesnej pracy badaczy i zastosowaniu rozmaitych metod osiągnięto bardzo wysoki stopień pewności przy identyfikacji jego pisma. Tacy naukowcy, jak: prof. Jerzy Zathey, prof. Marian Biskup, prof. Juliusz Domański i prof. Jerzy Drewnowski stale obcowali z rękopisami przypisywanymi Kopernikowi. Konsultowali się przy tym z naukowcami z zagranicy. W trakcie badań powstał zespół metod ujmujących zagadnienie z odmiennych punktów widzenia. Pierwsza metoda dotyczyła technik paleograficznych, a zatem analizy kształtu pisma, kształtu liter itp. Zwrócono uwagę, że pismo Tiedemanna Giese i Feliksa Reicha było podobne do pisma Kopernika. Przez wyróżnienie charakterystycznych, choć drobnych, odmienności można z niemal zupełną pewnością uniknąć błędów w identyfikacji. Druga metoda to badania filologiczne, dotyczące pewnych właściwości składni, ortografii i interpunkcji, które są charakterystyczne i indywidualne dla każdego autora. Wreszcie trzecia metoda dotyczy samej redakcji tekstu. Styl Kopernika odznaczał się zwięzłością i suchą rzeczowością. Jego listy z reguły mieszczą się na jednej stronie papieru, niektóre z nich ujęte są w parę zdań, pisanych niemal w telegraficznym skrócie, ale ujmujących istotę sprawy. Typowy jest charakter składni i pomyłek. Uderza przy tym wielka dbałość o estetyczny wygląd zapisanej karty papieru. Każda z tych cech oddzielnie nie stanowi rozstrzygającego dowodu, ale wszystkie razem doprowadziły do wyodrębnienia autentycznych listów i innych tekstów oraz do wniosku, że cały rękopis *De revolutionibus* został napisany własnoręcznie przez Kopernika.

Tekstów łacińskich, napisanych przez Kopernika, jest więcej, dlatego łatwiej jest je zidentyfikować. Kopernik kilkakrotnie pełnił funkcję kanclerza kapituły

³⁸ H. Barycz, *Mikołaj Kopernik – wielki uczony Odrodzenia*, s. 43.

³⁹ J. Zathey, *Analiza i historia rękopisu „De revolutionibus”*, w: Mikołaj Kopernik, *Dzieła wszystkie*, t. 1: *Rękopis dzieła Mikołaja Kopernika „O obrotach” – facsimile*, Warszawa–Kraków 1972, ss. 16–27.

i redagował wówczas listy wychodzące z kapituły oraz kontrolował rachunki niektórych urzędów. Jako administrator, czyli zarządca dóbr kapitulnych, dokonywał również licznych zapisów w księgach lokacyjnych⁴⁰. Teksty niemieckie, których jest znacznie mniej, trudniej jest zidentyfikować⁴¹.

Zapiski, które stały się na początku przedmiotem badań to 13 notatek na kartach pierwszego druku i 21 notatek na kartach drugiego druku woluminu prawniczego. Teresa Borawska, będąc w Bibliotece „Hosianum” w maju 2014 r., potwierdziła, że wszystkie one wyszły spod ręki Kopernika.

Zapiski z inkunabułu: Fredericus Petrucius, *Disputationes, quaestiones et Consilia*, Roma 25 VI 1472:

L.p.	Karta	Tekst ⁴²	Zapiska ⁴³
1.	Przybyszowa 2		<i>Empta pro II ducatis et IIII libris</i>
			<i>Empta pro II ducatis et IIII libris</i>
			<i>Kupione za dwa dukaty i cztery liry⁴⁴</i>

Jest to zapiska empcyjna, mówiąca o kwocie, jaką wydano na zakup inkunabułu. Widać, że nad czytelnym zdaniem było wpisane jeszcze jedno. Jednak dla potrzeb oprawy karty zostały przycięte i notatka jest nieczytelna. Świadczy to o umieszczeniu zapiski jeszcze przed oprawą, zapewne zaraz po zakupie.

L.p.	Karta ⁴⁵	Tekst	Zapiska
2.	1.		<i>Vi jn octaua carta principium huius tabule</i>
			<i>Vide in octava carta principium huius tabulae</i>
			<i>Zobacz na ósmej karcie początek tej tabeli</i>

⁴⁰ M. Biskup, *Działalność publiczna Mikołaja Kopernika*, ss. 29–65; M. Biskup, J. Dobrzycki, *Mikołaj Kopernik – uczonej i obywatel*, ss. 63–80.

⁴¹ P. Czartoryski, *Zasady edycji „Dzieł wszystkich” Mikołaja Kopernika*, w: *Mikołaj Kopernik. Studia i materiały sesji kopernikowskiej w KUL*, ss. 161–169.

⁴² Transliteracja, transkrypcja, przekład.

⁴³ J.w.

⁴⁴ Ks. bp prof. J. Wojtkowski przetłumaczył skrót jako „liry” lub „funty”. Prof. T. Borawska twierdzi, że użyty tu skrót to klasyczne określenie dla funta lub feniga, ale używano go także dla grosza, denara lub lira.

⁴⁵ Druk z 1472 r. nie ma jeszcze kustoszy na kolejnych składkach i został przez bibliotekarza pofoliowany ołówkiem w prawym górnym rogu kolejnych kart, od 1 do 240. Pierwszy kwatern inkunabułu obłożony jest czystym arkuszem papieru. Foliowanie zaczyna się od pierwszego arkusza zadrukowanego, który przy oprawie został odwrócony, dlatego pierwsza karta druku znalazła się pod liczbą 8, co bibliotekarz zauważył, dopisując poniżej ósemki właściwą jedynkę. Odwrócenie zauważył też glosator, stąd jego niniejsza zapiska. Ostatnich dwu kart inkunabułu, niezadrukowanych, bibliotekarz nie liczył.

Zapiska mówi o pomyłce podczas oprawiania druków. Karty zostały odwrócone. Pierwsza znalazła się zamiast ósmej, a ósma – zamiast pierwszej. Stąd można odnieść pierwsze wrażenie, że druk nie jest kompletny. Zapewne dlatego iluminator – wykonawca protoekslibrisu – miał wątpliwości czy namalować herb biskupa na pierwszej, czy na ósmej karcie. Świadczy o tym widoczna próba szkicu. Zapiska musiała zostać zrobiona już po wykonaniu oprawy.

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
3.	12 verso	Solutio	<i>Solutio</i>
			<i>Solutio</i>
			<i>Rozwiązanie</i>

Jest to zapiska typu dyspozycyjnego, to znaczy w tym przypadku wyjęty z tekstu wyraz mający ułatwić lekturę i zapamiętanie najistotniejszych informacji.

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
4.	41	Preterea iste fuit absolutus ab ordine nedum a iure sed etiam a suo prelato et sic ordo cum eo nihil commune habet	<i>Nota de monacho licenciato</i>
		Praeterea iste fuit absolutus ab ordine nedum a iure sed etiam a suo praelato et sic ordo cum eo nihil commune habet	<i>Nota de monacho licenciato</i>
		Poza tym on był zwolniony z zakonu nie tylko przez prawo lecz także przez swego przełożonego i tak zakon z nim nic nie ma wspólnego	<i>Zapis o mnichu zwolnionym</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
5.	45 verso	Vnde cum secundum beatum Augustinum... non dimittitur peccatum nisi restituatur ablatum...	<i>Aliud est remittere aliud restituere</i>
		Vnde cum secundum beatum Augustinum... non dimittitur peccatum nisi restituatur ablatum...	<i>Aliud est remittere aliud restituere</i>
		Stąd ponieważ według świętego Augustyna... nie jest odpuszczony grzech jeżeli nie zwróci się zabranego	<i>Czym innym jest odpuścić czym innym zwrócić</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
6.	137	Nam si idem essent loca dictorum religiosorum quod monasteria monachorum quibus comuniter et ut plurimum preferuntur abbates non diuersis nuncuparentur nominibus sed eisdem	<i>Que religiosa loca dicantur monasteria</i>
		Nam si idem essent loca dictorum religiosorum quod monasteria monachorum quibus communiter et ut plurimum praeferuntur abbates non diversis nuncuparentur nominibus sed eisdem	<i>Quae religiosa loca dicantur monasteria</i>
		Bo jeżeli tym samym byłyby domy tych zakonników, co monasteria mnichów, którym zwykle przełożeni są opaci, nie różnymi zwąłyby się nazwami, lecz tymi samymi	<i>Które domy zakonne zwą się monasteriami</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
7.	137 verso	Si ius tenere aliam partem scilicet quod tale rescriptum extendatur ad predictos seruos	<i>In 3m</i>
		Si vistenere aliam partem, scilicet quod tale rescriptum extendatur ad predictos seruos	<i>In contrarium</i>
		Jeżeli chcesz zajmować inne stanowisko, mianowicie, że taki reskrypt rozciąga się na wspomnianych sługach	<i>Na odwrot</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
8.	138	Nam ordo mendicans dicitur cui ex regula uel constitutione interdicitur habere possessions	<i>Ordo dicitur mendicans</i>
		Nam ordo mendicans dicitur cui ex regula vel constitutione interdicitur habere possessions	<i>Ordo dicitur mendicans</i>
		Bo zakon zwie się żebrzący, któremu z reguły, albo konstytucji, zabrania się mieć posiadłość	<i>Zakon zwie się żebrzący</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
9.	216 verso	nomine ecclesiarum, monasteriorum et prioratuum non comprehenditur hospitale	<i>Hospitale non dicitur ecclesia</i>

		nomine ecclesiarum, monasteriorum et prioratuum non comprehenditur hospitale	<i>Hospitale non dicitur ecclesia</i>
		Nazwą kościołów, monasterów i prioratów nie obejmuje się szpitala	<i>Szpital nie nazywa się kościół</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
10.	234	Vsura est quicquid ultra sortem mutuatum. solum gratia usus pacto uel intentione uel exactione habita ex post facto recipiatur	<i>Diffinitio vsure</i>
		Usura est quicquid ultra sortem mutuatum. solum gratia usus pacto vel intentione vel exactione habita ex post facto recipiatur	<i>Definitio usurae</i>
		Lichwą jest cokolwiek ponad kapitał pożyczony, tylko z powodu używania, umową, albo skargą, albo ściągnięciem potem mianym, pobiera się	<i>Określenie lichwy</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
11.	234	Consuluit ⁴⁶	<i>Consuluit</i>
		Consuluit «nos tua devotio»	<i>Consuluit</i>
		Radziła się «nas Twoja Pobożność»	<i>radziła się «nas Twoja Pobożność»</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
12.	234 verso	Dicitur autem usura ab usu. Precium enim usus usura dicitur. ut dicit sanctus Thomas.	<i>Vnde dicatur vsura</i>
		Dicitur autem usura ab usu. Pretium enim usus usura dicitur. Ut dicit sanctus Thomas.	<i>Unde dicatur usura</i>
		Nazywa się zaś lichwa od używania. Zapłata bowiem używania nazywa się lichwa. Jak mówi święty Tomasz ⁴⁷	<i>Skąd nazywa się lichwa</i>

⁴⁶ Odsyłacz do: *Corpus Iuris Canonici. Decretalia Gregorii IX. Liber V. Titulus XIX. De usuris. Caput X. „Consuluit nos tua devotio”* = [Korpus Prawa Kanonicznego, Dekrety Grzegorza IX. Księga V. Tytuł XIX. O lichwach. Rozdział X. „Radziła się nas twoja pobożność.], wyd. A. Friedberg, *Corpus Iuris Canonici*, Graz II (1955), 814.

⁴⁷ Św. Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna*, cz. II–II, zagadnienie 78, artykuł 1. [W przekładzie polskim o. Feliksa Wojciecha Bednarskiego OP, t. 18: *Sprawiedliwość*, Londyn 1970, ss. 232–236].

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
13.	239	Ad primum est recompensatio damni	<i>Quid est interesse</i>
		Ad primum est recompensatio damni	<i>Quid est interesse</i>
		Po pierwsze jest wyrównaniem straty ⁴⁸	<i>Co to jest korzyść</i>

Zapiski z druku: Antoninus de Butrio, *Consilia*, Roma, Adamus Rot, 13 VIII 1472 są liczniesze:

L.p.	Karta ⁴⁹	Tekst	Zapiska
14.	7 verso	Item quia ad concludendam mentem pape in preiudicando tercio specialis exigitur mentio preiudicii tercii et notabilis	<i>Non uult papa preiudicare cuique nisi exprimat</i>
		Item quia ad concludendam mentem papae in praeiudicando tertio, specialis exigitur mentio praeiudicii tercii et notabilis	<i>Non uult papa praeiudicare cuique nisi exprimat</i>
		Także ponieważ do wniosku z zamiaru papieża w przysądzeniu trzeciemu, wymagana jest wzmianka o przysądzeniu trzeciego i to wyraźna	<i>Nie chce papież przysądzać komus jeżeli nie wyrazi</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
15.	7 verso	Ponit differentiam inter eripere et surripere	<i>Eripere</i>
		Ponit differentiam inter eripere et surripere	<i>Eripere</i>
		Zakłada różnicę między odebrać i wyłudzić	<i>Odebrać</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
16.	8	Restat ergo dubitatio an cappellanie sonent in titulum beneficii ita quod ibi postea dicantur intitulati an simpliciter stipendiati dicantur absque titulo	<i>An capellanie sonant in titulum</i>
		Restat ergo dubitatio an cappellaniae sonent in titulum beneficii ita quod ibi postea dicantur intitulati an simpliciter stipendiati dicantur absque titulo	<i>An capellaniae sonant in titulum</i>

⁴⁸ Ibidem, art. 2, [ss. 236–240].

⁴⁹ Inkunabuł nie posiada kustoszy na poszczególnych składkach, bibliotekarz pofoliował karty otówkiem w prawym górnym rogu, od 1 do 69.

		Pozostaje więc wątpliwość, czy kapelanie oznaczają tytuł beneficjum, tak że tam potem zwani są utytułowani, czy wprost zwani są uposażeni bez tytuł	<i>Czy kapelanie oznaczają tytuł</i>
--	--	---	--------------------------------------

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska ⁵⁰
17.	10	Nam in <i>sentenciariis</i> causis	<i>summarijs</i>
		Nam in <i>sententiariis</i> causis	<i>summariis</i>
		Bo w sumarycznych sprawach	<i>sumarycznych</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
18.	13	Circa primum notandum est quod quicquid ex vi uocabuli posteritatis uerbum sexuum reiecta differentia promiscue omnes comprehendat descendentes	<i>posteritas</i>
		Circa primum notandum est quod quicquid ex vi uocabuli posteritatis uerbum sexuum reiecta differentia promiscue omnes comprehendat descendentes	<i>posteritas</i>
		O pierwszym należy zaznaczyć, że cokolwiek z mocy nazwy potomności, wyraz, po odrzuceniu różnicy płci, obejmuje wszystkich zstępnych raze	<i>potomność</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
19.	18	Item hodie per canones dampnatus est coitus concubine	<i>concubinatus est dampnatus</i>
		Item hodie per canones damnatus est coitus concubine	<i>concubinatus est damnatus</i>
		Również dziś przez kanony potępione jest spółkowanie konkubiny	<i>konkubinat jest potępiony</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
20.	18 verso	Contrarium uidetur ueritas quod non sufficit hodie parentes habere quoquo relictis titulo	<i>An sufficit parentes quoque relictis titulo habere ut non rumpat testamentum</i>

⁵⁰ Korekta, w miejsce błędnego wyrazu „sententiariis” (nie ma w łacinie takiego przymiotnika), wpisany ręcznie poprawny wyraz: „summariis”.

		Contrarium videtur veritas, quod non sufficit hodie parentes habere quoquo relictis titulo.	<i>An sufficit parentes quoque relictis titulo habere ut non rumpat testamentum</i>
		Przeciwieństwo wydaje się prawdą, że nie wystarczy dziś rodziców mieć jakimś tytułem pozostawioneg	<i>Czy wystarczy rodziców także mieć za pozostawionego, aby nie obalić testamentu</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
21.	20 verso	dico episcopalem iurisdictionem totam reduci ad tres partes quia quaedam sunt episcopo competentia que sunt ordinis, quedam que iurisdictionis, et quedam que simplicis potestatis seu dignitatis	<i>Non in ijo consistat potestas episcopalis</i>
		dico episcopalem iurisdictionem totam reduci ad tres partes quia quaedam sunt episcopo competentia quae sunt ordinis, quaedam quae iurisdictionis, et quaedam quae simplicis potestatis seu dignitatis	<i>Non in secundo consistat potestas episcopalis</i>
		Powiadam, że biskupia jurysdykcja cała sprowadza się do trzech części, gdyż pewne są biskupowi właściwe, które są święceń, pewne które jurysdykcji, oraz pewne, które prostej władzy, czyli godności	<i>Nie na drugim polega władza biskupia</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
22.	21	In verbo enim episcopus includere intendit que sunt ordinis... In verbo ordinarius que ordinis et que iurisdictionis sunt... In verbo diocesanus que potestatis seu dignitatis sunt	<i>Episcopus ordinarius dioecesanus</i>
		In verbo enim episcopus includere intendit quae sunt ordinis... In verbo ordinarius quae ordinis et quae iurisdictionis sunt... In verbo dioecesanus quae potestatis seu dignitatis sunt	<i>Episcopus ordinarius dioecesanus</i>
		W słowie bowiem biskup zamknąć zamierza co jest święceń... W słowie ordynariusz co jest święceń i co jurysdykcji... W słowie diecezjalny co jest władzy czyli godność	<i>Biskup ordynariusz diecezjalny</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
23.	22 verso	Ad primum an possit populo benedicere et uidetur quod sic actus enim benedictionis inferioribus competit.	<i>Utrum benedictio competat inferioribus</i>
		Ad primum: an possit populo benedicere. Et videtur quod sic, actus enim benedictionis inferioribus competit.	<i>Utrum benedictio competat inferioribus</i>
		Do pierwszego: czy ⁵¹ może ludowi błogosła- wić. I wydaje się, że tak, czyn bowiem bło- gosławienia niższym przysługuje	<i>Czy błogosławienie przysłu- guje niższym</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
24.	22 ver- so	Ad secundum cum consecrationis actus naturaliter ordinis sit non puto ex uerbis illis transferri tum quia de difficili concessibile tum quia corepiscopi quibus hi comparari possunt non suscipiebant hanc potestatem.	<i>Quid de actu consecrationis</i>
		Ad secundum: cum consecrationis actus naturaliter ordinis sit, non puto ex uerbis illis transferri, tum quia de difficili concessibile, tum quia chorepiscopi, quibus hi comparari possunt, non suscipiebant hanc potestatem.	<i>Quid de actu consecrationis</i>
		Do drugiego: ponieważ czyn konsekracji naturalnie jest święceń, nie sądzę, że tymi słowami jest przenoszony, zarówno ponieważ trudno się zgodzić, jak ponieważ chorepiskop ⁵² , którym ci ⁵³ przyrównani być mogą, nie otrzymywali tej władzy	<i>Co o czynie konsekracji</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
25.	23	puto quod de casibus episcopo reseruatatis absolvere poterit ut episcopus quia appellatione fori ecclesiastici comprehenditur forus penitentialis	<i>Appellatio fori videlicet paenitentialis</i>

⁵¹ Opat.

⁵² Zob. W. Wójcik, *Chorepiskop*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, pod red. R. Łukaszyka, Lublin 1985, k. 232.

⁵³ Opaci.

		puto quod de casibus episcopo reservatis absoluere poterit ut episcopus, quia appellatione fori ecclesiastici comprehenditur forus penitentialis	<i>Appellatio fori videlicet paenitentialis</i>
		sądzę, że od przypadków biskupowi zastrzeżonych rozprzeszać moż ⁵⁴ jak biskup, ponieważ w odwołaniu do forum kościelnego zawiera się forum pokutne	<i>Odwołanie na forum mianowicie pokutne</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
26.	23	Ad quintum dico quod crismare non possunt nec oleum cum crismate pro extrema unctione benedicere quia talia ordinis sunt.	<i>Nota de crismate</i>
		Ad quintum dico, quod chrismare non possunt, nec oleum cum crismate pro extrema unctione benedicere, quia talia ordinis sunt.	<i>Nota de chrismate</i>
		Do piątego mówię, że namaszczać krzyżem nie mogą, ani oleju z krzyżem dla ostatniego namaszczenia błogosławić, bo to jest święceń.	<i>Zapis o krzyżmie⁵⁵</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
27.	23	Ad sextum de potestate uniendi dico quod talis unio potius est iurisdictionis quam sit ordinis – – Hinc est quod ad abbates non spectat etiam in ecclesiis pleno iure subiectis	<i>Abbates non possunt vnire ecclesias pleno iure subiectas</i>
		Ad sextum: de potestate uniendi dico, quod talis unio potius est iurisdictionis quam sit ordinis – – Hinc est quod ad abbates non spectat, etiam in ecclesiis pleno iure subiectis	<i>Abbates non possunt unire ecclesias pleno iure subiectas</i>
		Do szóstego: o władzy łączenia mówię, że takie łączenie raczej jest jurysdykcji niż byłoby święceń – – Stąd jest, że do opatów nie należy, nawet w kościołach pełnym prawem poddanych	<i>Opaci nie mogą łączyć kościołów pełnym prawem podległych</i>

⁵⁴ Opat.

⁵⁵ Zob. S. Czerwik, *Krzyżmo*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, pod red. A. Szostka, Lublin 2004, k. 72–73.

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
28.	23 verso	In quantum autem sub illo septimo quesito de potestate uisitandi corrigendi et amouendi queritur puto talia posse ui priuilegii quia non est dubium talia ad forum ecclesiasticum et ad iurisdictionem ordinariam pertinere	<i>Nota de potestate visitandi</i>
		In quantum autem sub illo septimo quaesito de potestate visitandi corrigendi et amouendi quaeritur, puto talia posse ui priuilegii, quia non est dubium talia ad forum ecclesiasticum et ad iurisdictionem ordinariam pertinere	<i>Nota de potestate visitandi</i>
		O ile zaś pod tym siódmym pytaniem pyta się o władzę wizytowania, naprawiania i usuwania, ponieważ nie ma wątpliwości, że takie należą do forum kościelnego i do jurysdykcji zwyczajnej	<i>Zapis o władzy wizytowania</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
29.	23 verso	De potestate autem destituendi quo ad beneficium puto quod habeat ex ui priuilegii quia illa iurisdictionis est et transmissibilis in inferiorem	<i>de potestate instituendi</i> ⁵⁶
		De potestate autem destituendi quoad beneficium puto, quod habeat ex vi privilegii, quia illa iurisdictionis est et transmissibilis in inferiorem	<i>de potestate instituendi</i>
		O władzy zaś usuwania co do beneficjum sądzę, że ma z mocy przywileju, ponieważ ona jest jurysdykcji i możliwa do przekazania na niższego	<i>O władzy ustanawiania</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
30.	23 verso	Potestatem autem deponendi ab officio non credo in abbatem transire quia illa annexa est ordini et ponderosa potestas quam nec potest episcopus confirmatus ante consecrationem	<i>potestatis deponendi</i>

⁵⁶ Zapiska być może poprawia błąd drukarski: zamiast „destituendi” czyli „usuwania” na „instituendi” czyli „ustanawiania”.

		Potestatem autem deponendi ab officio non credo in abbate transpire, quia illa annexa est ordini et ponderosa potestas, quam nec potest episcopus confirmatus, ante consecrationem	<i>potestatis deponendi</i>
		Władza zaś usuwania z urzędu nie wierzę, że przechodzi na opata, ponieważ jest ona powiązana ze święceniami i ciężką władzą, której nie może nawet biskup zatwierdzony, przed konsekracją	<i>władzy usuwania</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
31.	23 verso	Ad nonum bene considerandum foret qualia forent oratoria et hospitalia Nam si essent priuata quia non haberent altare nec campanas publicas nec essent consecrata auctoritate episcopi uel aliud signum non haberent ecclesie quod cognoscatur ex his	Oratoria dicuntur priuata
		Ad nonum: bene considerandum foret, qualia forent oratoria et hospitalia. Nam si essent privata, quia non haberent altare, nec campanas publicas, nec essent consecrata auctoritate episcopi, uel aliud signum non haberent ecclesiae, quod cognoscatur ex his	Oratoria dicuntur privata
		Do dziewiątego: dobrze rozważyć byłoby, jakie byłyby kaplice i szpitale. Bo gdyby były prywatne, ponieważ nie miałyby ołtarza, ani dzwonów publicznych, ani nie byłyby konsekrowane powagą biskupa, albo innego znaku nie miałyby kościoła, który z nich byłby poznawany	Kaplice zwą się prywatne

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
32.	24	Ad penultimum quesitum responsio patet ex supra dictis quia in quantum archipresbiter conferebat ipsi ut tercio non preiudicatur in quantum episcopus conferebat et similiter prout queritur de potestate instituendi in ecclesiis puto quod hoc iuribus priuilegii transferatur in abbatem in quantum illa potestas conferendi et instituendi competeret episcopo de iure	<i>Nota de iure conferendi</i>
		Ad penultimum quaesitum: responsio patet ex supra dictis, quia in quantum archipresbiter conferebat ipsi, ut tercio non preiudicetur, in quantum episcopus conferebat et similiter prout quaeritur de potestate instituendi in ecclesiis, puto quod hoc iuribus priuilegii transferatur in abbatem, in quantum illa potestas conferendi et instituendi competeret episcopo de iure	<i>Nota de iure conferendi</i>

		Na przedostatnie pytanie: odpowiedź wynika z wyżej powiedzianych, ponieważ na ile archiprezbiter nadawał mu, aby trzeciemu nie stała się szkoda, na ile biskup nadawał, a podobnie jak pyta się o władzę ustanawiania w kościołach, sądzę, że to prawami przywileju przenosi się na opata, na ile ta władza nadawania przysługuje biskupowi z prawa	<i>Zapis o prawie nadawania</i>
--	--	---	---------------------------------

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
33.	24	Venio ad ultimum de concessione indulgentiarum puto illud ius in abbate non transferri	<i>Concedere indulgentias</i>
		Venio ad ultimum: de concessione indulgentiarum. Puto illud ius in abbate non transferri.	<i>Concedere indulgentias</i>
		Przechodzę do ostatniego: o udzielaniu odpustów. Sądzę, że to prawo na opata nie jest przenoszone.	<i>Udzielać odpustów</i>

L.p.	Karta	Tekst	Zapiska
34.	48	Nunc autem restat respondere ad statutum excludens et decurtans tempus prescriptionis aduersus iura, loquens et de presente et de absente	<i>An statutum potest decurtare tempus prescriptionis aduersus iura</i>
		Nunc autem restat respondere ad statutum excludens et decurtans tempus praescriptionis aduersus iura, loquens et de praesente et de absente	<i>An statutum potest decurtare tempus praescriptionis aduersus iura</i>
		Teraz zaś pozostaje odpowiedzieć na statut wykluczający i skracający czas przedawnienia wbrew prawom	<i>Czy statut⁵⁷ może skrócić czas przedawnienia wbrew prawom⁵⁸</i>

⁵⁷ Prawo Rzymskie – zob. F. Wycisk, *Corpus Iuris Civilis*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, k. 600–601.

⁵⁸ Prawo Kanoniczne – zob. A. Vetulani, *Corpus Iuris Canonici*, w: *ibidem*, k. 597–600.

Podsumowanie

Zapiski w drukach z 1472 r. to 34 zapiski studenckie dotyczące prawa kanonicznego. Ślady używania księgi to: bardzo liczne podkreślenia, przekreślenia, znaki przypominające palec wskazujący, poprawki błędów drukarskich oraz drobne notatki składające się z jednego lub kilku wyrazów. Różna barwa atramentu świadczy, że zapiski nie zostały wykonane w jednym czasie, choć większość zapewne jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora prawa kanonicznego, czyli do 1503 r. Dotyczą prawa zakonnego, kompetencji papieża, biskupa i opata oraz prawa spadkowego.

Zapiski w dziesięciu drukach Biblioteki „Hosianum” (a jest ich około 500) wymagają jeszcze wykonania dalszych badań.

Tomasz Garwoliński, *Der Forschungsstand zu den handschriftlichen Notizen von Nikolaus Kopernikus in alten Drucken in der Bibliothek des Höheren Priesterseminars der Kirchenprovinz Ermland „Hosianum” in Olsztyn (Allenstein)*

Zusammenfassung

In den Beständen der Bibliothek des Höheren Priesterseminars in der Kirchenprovinz Ermland „Hosianum“ in Olsztyn (Allenstein) befinden sich zehn Drucke aus dem 15. und vom Anfang des 16. Jahrhunderts, die handschriftliche Notizen von Nikolaus Kopernikus enthalten. Es handelt sich dabei um Drucke aus den Bereichen kanonisches Recht, Philosophie und Theologie. Der Besitz dieser Notizen ist umso kostbarer, als die Büchersammlung des großen Astronomen 1626 von den Schweden geraubt wurde und sich in der Bibliothek der Universität in Uppsala befindet.

Die vorliegende Abhandlung beschreibt zunächst die bibliophilen Vorlieben von Kopernikus und anschließend die Forschungsergebnisse zu den 34 Notizen im ältesten Band aus dem Jahr 1472, der zwei juristische Werke enthält. Darin befinden sich zahlreiche Unterstreichungen, Durchstreichungen, an einen Zeigefinger erinnernde Zeichen, Verbesserungen von Druckfehlern sowie kleine Notizen, die aus einem oder mehreren Wörtern bestehen. Diese Notizen betreffen das kanonische Recht, die Kompetenzen des Papstes, des Bischofs und des Abtes sowie andere juristische Fragestellungen.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Tomasz Garwoliński, *State of research handwritten writings of Nicolaus Copernicus in old prints in the library of the Seminary metropolis Warmia „Hosianum” in Olsztyn*

Summary

The collection of the Library of the Seminary Metropolitan Warmia “Hosianum” in Olsztyn is ten prints from the fifteenth and early sixteenth century, which include handwritten notes of Nicolaus Copernicus. They are printed in the field of canon law, philosophy and theology. Having these records is so valuable because the library of the great astronomer was in 1626 plundered by the Swedes and is in the library of the University of Uppsala. This study presents the first bibliophile passion of Copernicus, and so far the results of the thirty-four notes in the oldest volume from 1472 year, which includes two works of law. It includes numerous highlight, strikethrough, signs reminding finger, bug fixes and minor printing the notes consisting of one or several words. These records relate to students’ religious rights, the competence of the pope, the bishop and the abbot and other legal issues.

Translated by Jerzy Kielbik